

Wystawa nie pokazuje zmian na całym Rynku Kościuszki. Została ograniczona do fragmentu znajdujące się w obrębie

Rynek to centralny punkt miasta. Na nim koncentruje się życie społeczne, gospodarcze. To tu mają miejsce najważniejsze w historii wydarzenia. Początki białostockiego Rynku sięgają XV w. Powstał on na skrzyżowaniu dróg wiodących do Suraza, Wasilkowa i Choroszczy. Z czasem wokół samorzutnie powstałego placu, bez jasno wytyczonego planu wzrastać zaczęła zabudowa. Około 1547 roku, w południowo – wschodniej jego części, wybudowany został drewniany kościół (w miejscu obecnych zabudowań klasztoru Sióstr Miłosierdzia). W 1578 r. stała już przy nim karczma.

W 1708 r. nadano Rynkowi ostateczny kształt. Jego wydłużone, lekko wygięte pierzeje – południowa i północna- zwały się w centralnym punkcie placu tak, że dzielił się on na dwie części. Pierwsza z nich wschodnia, wyraźnie związana była z rezydencją. Główne miejsce zajmował w niej kościół parafialny. Obok niego z czasem pojawiły się najważniejsze fundacje Branickich – klasztor i szpital. Druga część – zachodnia, z centralnie umieszczonym ratuszem, związana była z funkcjami miejskimi.

Prace rozpoczęte w 1726 r. przerwały dwa wielkie pożary w 1753 roku. Najbardziej zniszczona została północna część miasta. Odbudowując Rynek, Jan Klemens Branicki zadbał, aby jego zabudowa była harmonijna. Wszystkie budynki były murowane, bądź miały wykonaną z cegły ścianę frontową. Wloty ulic podkreślane były reprezentacyjnymi, dwukondygnacyjnymi domami. I tak na narożach ulicy Wasilkowskiej (obecnie Sienkiewicza) stały kamienica „Pod Łosiem” i kamienica dworska (obecnie restauracja Astoria).

W XIX w. Białystok z miasta rezydencjonalnego przekształcił się w ośrodek administracyjny i przemysłowy. W drugiej połowie tego stulecia większość zabudowań stojących wokół Rynku przebudowanych zostało w 2 – 3 kondygnacyjne kamienice czynszowe. Wówczas też zaczęto używać nazwy – Plac Bazarowy, a część wschodnią, zwaną w XVIII wieku „ulicą z rynku do pałacu idącą” nazywano Bazarowo -Niemiecką lub Niemiecką. W 1892 r. wraz z uruchomieniem w mieście wodociągu, na środku Rynku, pojawiła się fontanna. Około 1900 r. jej wodotrysk ozdobiła rzeźba przedstawiająca trzech młodzieńców.

W 1919 r. Rynkowi nadano imię Tadeusza Kościuszki. W 1925 r. wykonane zostały w tej części centrum miasta prace porządkowe.

Po zajęciu Białegostoku przez Sowieców rynek radykalnie zmienił swoje oblicze. Najpierw, w 1940 roku, zmieniono mu nazwę. Wraz z ulicami Piłsudskiego (Lipową) i Kilińskiego nazywał się- ulica Sowiecka. Niemcy po zajęciu Białegostoku nazwali rynek Gross Markt (Wielki Rynek).

W latach 1941- 1944 całe śródmieście Białegostoku zostało zniszczone. Zabudowa rynku przestała istnieć. Odbudowę przeprowadzono w latach 1945- 1958. Głównymi jej autorami byli Władysław Paszkowski i Stanisław Bukowski. W jej trakcie dokonano przebiecia ulicy

Sienkiewicza przez południową pierzeję, co w znacznym stopniu zmieniło charakter rynku. Została zatarta funkcja miejskiego placu. Jego zabudowa w niczym nie nawiązuje do osiemnastowiecznego pierwowzoru, ani do zburzonych dziewiętnastowiecznych kamienic. We wschodniej części rynku odbudowano zabytkowe, osiemnastowieczne obiekty. Dość dowolnie potraktowano rekonstrukcję dawnego odwachu (**obecnie Archiwum Państwowe**). Zmieniając jego bryłę, cofnięto go w głąb parceli, załamując w ten sposób pierwotną linię zabudowy.

Rynek Kościuszki 5

Klasztor Sióstr Miłosierdzia powstał z fundacji Jana Klemensa Branickiego w 1769 r. Głównym celem sprowadzenia sióstr zakonnych do Białegostoku było powierzenie im opieki nad ubogimi i chorymi mieszkańcami miasta. Za czasów Branickich klasztor został przez nich uposażony w podbiałostocki folwark Krupniki. Zapewniał on stabilność finansową prowadzonemu przez siostry szpitalowi. Leczenie w nim odbywało się bowiem bezpłatnie, a ubodzy chorzy przy jego opuszczaniu zaopatrywani byli w odzież i drobną sumę pieniężną. W 1843 r. działalność sióstr została poważnie ograniczona przez zaborcze władze rosyjskie. W 1864 r. zmuszone zostały do wyjazdu z Białegostoku i udały się do Królewca. W 1860 r. klasztor został przekazany powstałemu w 1855 r. Towarzystwu Dobroczynności, które nadal prowadziło w nim przytułek dla starców i kalek. Aby zapewnić sobie stałe dochody dzierżawiło część klasztornych zabudowań. W głównym budynku założony został „Hotel Niemiecki”. Pod koniec XIX w. mieściły się w nim też skład mebli prowadzony przez Ormana, zakład typograficzny Wołobryńskiego i bufet – klub rzemieślniczy, będący miejscem spotkań członków Związku Rzemieślników i Administratorów Fabrycznych. Do 1915 r. istniał tu też popularny w mieście sklep z bronią Homana i Pawlaka. W 1923 r. do Białegostoku powróciły siostry szarytki. Przejęły swoją dawną siedzibę i prowadziły w niej zakład opieki nad dziećmi pod nazwą Dom Świętego Marcina. Nadal funkcjonował w tym obiekcie hotel, tyle że zmieniono mu nazwę na „Hotel Stary”. Prowadziła go Szarlotta Eberling. W okresie 1939-1941 był tu dom dziecka. 23 lipca 1944 roku Niemcy podpalili klasztor. Uległ on prawie całkowitemu zniszczeniu. Zachowały się tylko ściany zewnętrzne. Po odbudowie w 1954 r. założono w nim Państwowy Dom Dziecka. Siostry utrzymały niewielką część budynku na swoje mieszkania. W 1989 r. odzyskały cały obiekt i obecnie prowadzą w nim przedszkole.

Pierzeja północna

Pierwszy białostocki kościół wybudowany został około 1547 r. Drewniana świątynia, ufundowana przez Katarzynę Wołłowiczową i jej drugiego męża- Piotra Wiesiołowskiego, stała w miejscu dzisiejszego klasztoru sióstr miłosierdzia. W latach 1581 – 1584 w tym samym miejscu wybudowano następny, również drewniany kościół. W 1617 r. Piotr Wiesiołowski – młodszy, po przeciwległej stronie rynku, ufundował nową, murowaną świątynię pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. W jej obecnym wystroju niewiele zachowało się elementów z XVII w. W latach 1751-1752 Jan Klemens Branicki dokonał przebudowy kościoła

wraz z wymianą jego wyposażenia. W jego zamyśle miał się on przemienić w rodowe mauzoleum. Kościół ozdobiły malowidła ściennie autorstwa Antoniego Herliczki. Znajduje się też epitafium Izabeli Branickiej, która zmarła w 1808 r. O pamięć po Pani Krakowskiej zadbała podopieczna hetmanowej – Weronika Paszkowska, która w 1825 roku ufundowała nietypowe epitafium.

W 1900 r. przystąpiono do rozbudowy zbyt małego kościoła. Dobudowując do niego potężną, neogotycką świątynię, rozebrano siedemnastowieczne prezbiterium. W związku z tą przebudową ołtarz główny starego kościoła umieszczono w płaskiej ścianie w jednej linii z ołtarzami bocznymi. W 1942 r. przeprowadzono we wnętrzu świątyni niezbyt udane prace remontowe. Jej ściany pokryto pseudobarokowymi malowidłami Jana Strzelczyka. W ostatnich latach większość z nich została usunięta. Pozostawione one zostały jedynie w kościelnej kruchcie. Pamiątkami o stosunkowo młodej metryce są tablice nagrobne dwóch białostockich biskupów: Adama Sawickiego i Władysława Suszyńskiego, wmurowane w południową, zewnętrzną ścianę. Ten niepozorny kościół jest jednym z najstarszych zabytków w mieście.

Katedra Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

W 1898 r. władze carskie odpowiadając na kolejną petycję katolickiej społeczności Białegostoku, zezwoliły na rozbudowę jedynej w mieście świątyni, którą był niewielki, siedemnastowieczny, barokowy kościół. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był białostocki dziekan ksiądz Wilhelm Szwarc. W latach 1900 – 1905 powstała więc dobudowana do prezbiterium starego kościoła neogotycka „przybudówka”. Jej projektantem był Józef Pius Dziekoński. Pierwsze nabożeństwo odprawiono 17 września 1905 r., ale uroczysta konsekracja nastąpiła dopiero w 1931 r. Białostocka katedra jest kościołem o układzie trójnawowej bazyliki z transeptem (poprzeczną nawą).

Plebania (kuria biskupia)

Pierwsza wzmianka o budynku białostockiej plebani pochodzi z 1758 r., kiedy to do jej budowy użyto gruzu z rozebranej starej bramy pałacowej. Budowę zakończono w 1761 r. Tuż za plebanią, w kierunku rzeki Białej, położony był folwark i ogrody probostwa. Dziś na tym terenie stoi gmach Gimnazjum i Liceum Katolickiego. W 1795 r. część budynku plebani została zajęta przez pruskich urzędników. W późniejszych latach mieszkali w nim najwybitniejsi proboszczowie i dziekani białostoccy – ksiądz Wilhelm Szwarc i Aleksander Chodyko – prowadzący tę największą białostocką parafię w latach 1920 – 1946. 25 czerwca 1941 r. Sowietnicy uważając, że ktoś strzelał do nich z wieży kościoła, zrobili na plebani rewizję i wyprowadzili z niej wszystkich księży. Przed niechybną śmiercią uratował ich kolega jednego z duchownych. Rozstrzelano jedynie organistę Pawła Matulewicza. W 1943 r. Niemcy aresztowali księdza Chodykę i więzili go sześć miesięcy. 21 lipca 1944 roku wycofujący się z Białegostoku Niemcy podpalili śródmięście. Tylko dzięki

poświęceniu księdza Chodyki udało się ocalić obydwie kościoły i plebanie. 15 lipca 1945 roku przybył do Białegostoku, wydalony z Wilna arcybiskup Romuald Jałbrzykowski. Po raz pierwszy w swojej historii Białystok stał się siedzibą biskupa. Arcybiskup zamieszkał na pierwszym piętrze plebani, w trzech pokojach udostępnionych przez księdza Aleksandra Chodykę. Następcy arcybiskupa Jałbrzykowskiego otrzymywali tytuł administratora Apostolskiego Archidiecezji w Białymstoku. 5 czerwca 1991 roku Ojciec Święty Jan Paweł II, w trakcie swego pobytu w Białymstoku, erygował Diecezję Białostocką. Pierwszym jej biskupem został ksiądz dr Edward Kisiel. Białostocka, barokowa plebania po ponad 200 latach od jej wybudowania została pałacem biskupim.

Rynek Kościuszki 2

Pierwsza wzmianka o budowie szpitala pochodzi z 1762 r. Ufundowany został przez Jana Klemensa Branickiego na szpital – przytułek. Opiekę nad chorymi w chrześcijańskim szpitalu sprawowali sprowadzani przez Branickich lekarze i Siostry Miłosierdzia. Władze pruskie, dbając o stan higieniczny miasta, w latach 1795 – 1807 wielokrotnie wspierały ten zakład. W 1810 r. czynili to też Rosjanie, gdyż szpital na skutek zmian politycznych i administracyjnych podupadł do tego stopnia, że zaczęli go opuszczać chorzy. W 1843 r. po ograniczeniu działalności zakonu Sióstr Miłosierdzia placówka przestała działać. W 1855 r. budynek dawnego szpitala – przytułku, przejęty został przez Białostockie Towarzystwo Dobroczynności, które w 1859 r. gruntownie go wyremontowało. Mieściły się w nim liczne drobne zakłady i sklepy. Tu swoją siedzibę miało Stowarzyszenie Robotników Katolickich, założone w 1908 r. Po odzyskaniu niepodległości w budynku funkcjonowały: drukarnia Hupertza, Spółdzielnia Ogrodniczo – Pszczelnicza, księgarnia religijna, sklepy z warzywami i zakład pogrzebowy. 23 stycznia 1935 r., po remoncie i dobudowaniu sali, w której funkcjonowało kino „Świat”, nastąpiło uroczyste otwarcie i poświęcenie „Domu Katolickiego”. Budynek był jednym z nielicznych, który ocalał po zniszczeniu śródmieścia w 1944 r. Po zakończeniu II wojny światowej mieścił się tu Teatr Miejski. W budynku organizowano, z racji, że posiadał jedyną w mieście dużą salę, pokazowe procesy polityczne. Jednym z najgłośniejszych był proces Aleksandra Rybnika. W krajobraz miejski dawny szpital wpisał się jako popularne kino „Ton” Po 1990 r. budynek został zwrócony Kościołowi.

Odwach, Zbrojownia - obecnie siedziba Archiwum Państwowego w Białymstoku, Rynek Kościuszki 4

Po 1753 r. w części rynku wybudowany został drewniany, pokryty tynkiem budynek odwachu. Służył on za pomieszczenie warty wojskowej oraz przechowywano w nim „różne wojenne insygnia”. W 1795 r., gdy Białystok przeszedł we władanie pruskie, wybudowano nowy, murowany odwach. Trudne do ustalenia są dzieje tego budynku w XIX w. Można przypuszczać, że oddany był w dzierżawę handlarzom. Na przełomie XIX i XX wieku istniała w nim tania kuchnia

prowadzona przez białostockie Stowarzyszenie Trzeźwości, które powstało w 1897 r. W okresie międzywojennym w budynku tym istniały sklepiki z cukrami i galanterią. Znajdowała się tu też siedziba Zrzeszenia Mleczarskiego „Zdrowy Nabiał”. Od 1919 r. władze miejskie cały budynek wydzierżawiły Chrześcijańskiemu Stowarzyszeniu Spółdzielczemu „Zjednoczenie”. Stowarzyszenie, które powstało jako konkurencja wobec żydowskiego handlu, miało zaopatrywać swoich członków w sprzedawane po niskich cenach artykuły spożywcze i przedmioty gospodarstwa domowego. Zajmować się miało również budową domów, zakładaniem bibliotek i czytelni, prowadzeniem różnorodnych kursów i organizacją rozrywek kulturalnych. W 1933 r. „Zjednoczenie” posiadało rozwiniętą sieć sklepów i piekarnię mechaniczną. Wkrótce uruchomiło duży magazyn artykułów spożywczych. W swojej siedzibie przy Rynku Kościuszki prowadziło kawiarnię, która była popularna wśród białostockiej inteligencji katolickiej. W 1939 r. Rosjanie, po wkroczeniu do Białegostoku, zaplanowali przebudowę tego obiektu. Miała się w niej mieścić kawiarnia „Sportowa”. Plany te zrealizowali Niemcy w 1941 r. Przez lata okupacji mieścił się w dawnej zbrojowni „Deutsches Hauskaffe”. Budynek został zniszczony w lipcu 1944 r. Odbudowany został w latach 1953 - 1956 według projektu Zenona Filipczuka i tylko w niewielkim stopniu nawiązał do pierwowzoru. Mieściła się w nim siedziba Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a na poddaszu znajdowała się kierowana przez Stanisława Bukowskiego Pracownia Konserwacji Zabytków Architektury. W 1960 r. przeznaczono ten obiekt na potrzeby Archiwum Państwowego.

Kamienica dworska (Astoria) Rynek Kościuszki 4/1

W 1753 r. pożar zniszczył prawie całą zabudowę białostockiego rynku, to spłonął też wówczas budynek stojący na narożu miejskiego placu i ulicy Wasilkowskiej (obecnie Sienkiewicza). Był to piętrowy dom z muru pruskiego, wybudowany przypuszczalnie w 1731 r. Mieszkało w nim małżeństwo Korbutów, zajmujące się tapicerstwem i pracujące na potrzeby dworu Branickich. Wkrótce po pożarze budynek został odbudowany z cegły w podobnej formie architektonicznej. Nadal zamieszkiwała w nim wdowa po tapicerze Anna Korbut. W pierwszych latach XIX w. właścicielem tej kamieniczki został Chaim Zabłudowski. Mieściły się w niej wówczas liczne drobne zakłady rzemieślnicze i mieszkania. W drugiej połowie tego stulecia nabył go żydowski kupiec Barenbaum. Prowadził w nim sklep z materiałami piśmiennymi. Od początku XX wieku aż do końca lat 30 w budynku tym mieścił się ceniony przez białostoczan gabinet dentystyczny doktora Markusa Abramskiego. W tradycji miasta zapisał się ten obiekt głównie dzięki funkcjonującym w nim aptekom. Mieściła się tu też piwiarnia i „Bar kresowy”. Białostoczanie często gościli w istniejącej tu kawiarni.

Budynek w trakcie II wojny światowej został poważnie zniszczony. Zachowały się tylko jego ściany zewnętrzne. Odbudowany w latach 1946 - 1952 według projektu Stanisława Bukowskiego,

przeznaczony został na gospodę – restaurację „Ludową”. Obecnie mieści się tu restauracja Astoria.

Rynek przez blisko 200 lat tętnił życiem. Ten miejski rytm zdawał się łączyć czasy Rzeczypospolitej Szlacheckiej z II Rzeczpospolitą. Jedyne co w wyglądzie zewnętrznym rynku świadczyło o skomplikowanej historii, to zmieniające się szyldy pisane po rosyjsku, niemiecku i wreszcie znów po polsku. W okresie międzywojennym odbywały się na Rynku Kościuszki uroczystości religijne i patriotyczne. Po II wojnie światowej zatracił swą funkcję. Zmiany w ostatnim czasie, chociażby zamknięcie ruchu kołowego, powstanie deptaka, czy też przeniesienie przed budynek Archiwum pomnika Józefa Piłsudskiego przywracają tradycyjne funkcje rynku miejskiego.

Informacje o fragmencie Rynku Kościuszki prezentowanego na wystawie zostały zebrane dzięki ustaleniom i materiałom udostępnionym przez Pana Dyrektora Andrzeja Lechowskiego, pomocy merytorycznej przy doborze prezentowanych fotografii udzieliły Panie Lucyna Lesisz i Elżbieta Iwaszko za pomoc w czasie poszukiwania materiałów na wystawę oraz za ich udostępnienie. Wystawa mogła być zrealizowana dzięki wsparciu finansowemu Urzędu Miejskiego w Białymstoku

Marek Kietliński